

YPATINGOSIOS TEISENOS REFORMOS PRIELAIDOS

Lektorė Inga Žemkauskienė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 93
Elektroninis paštas giedzemk@dtiltas.lt

Pateikta 2003 m. vasario 11 d.

Parengta spausdinti 2003 m. balandžio 4 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentas dr. Leonas Virginijus Papirtis ir šio fakulteto Civilinio proceso katedros vedėjas dr. Virgilijus Valančius

S a n t r a u k a

Naujasis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (toliau – CPK) tapo svarbiu teorinių diskusijų objektu. Šis straipsnis skirtas reikšmingos CPK dalies – ypatingosios teisenos – reformos analizei. Straipsnyje aptariami šie klausimai:

- ypatingosios teisenos vieta civilinio proceso teisėje, jos santykis su ginčo teiseną;
- ypatingosios teisenos reformos prielaidos ir tikslai;
- kai kurie ypatingosios teisenos reglamentavimo naujajame CPK ypatumai.

Kadangi dar nėra naujojo CPK taikymo praktikos, straipsnyje reformos vertinimas bei daromos išvados grindžiamos teorine CPK nuostatų analize.

Spartūs socialinių–ekonominių santykių pokyčiai 1990 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą paskatino naujo teisinio reglamentavimo poreikį. Buvo svarbu sukurti šiuolaikinį teisinį reglamentavimą ne tik subjektinių materialinių teisių įgyvendinimo, bet ir šių teisių apsaugos srityje. Sovietinių įstatymų pritaikymas naujiems besiformuojantiems teisiniams santykiams galėjo būti tik laikinas ir ribotas. Materialinių subjektinių teisių apsaugos procedūrą reglamentavo nuo 1964 m. galiojęs Civilinio proceso kodeksas (toliau – 1964 m. CPK) [1]. Šį, socialistinės teisės tradicija pagrįstą, kodeksą įstatymų leidėjas, siekdamas tobulinti materialinių subjektinių teisių apsaugos procedūrą, ne kartą keitė (esminiai pakeitimai atlikti 1994, 1998 ir 2001 metais). Tačiau toks fragmentinis „skylių lopymas“ negalėjo užtikrinti šiuolaikiniam civiliniam procesui keliamų tikslų įgyvendinimo. Naujasis CPK [2] įtvirtino iš esmės naują, socialiojo civilinio proceso modeliu pagrįstą, civilinio proceso reglamentavimą. Šis kodeksas tapo aktyvių teorinių diskusijų objektu. Matyt, natūraliai susiklostė, kad daugiau teisės teoretikų ir praktikų dėmesio skiriama ginčo teisenos, reglamentuojančios iš privačių teisių santykių kylančių ginčų sprendimo procedūrą, reformos analizei. Tačiau ne mažiau svarbi ir verta atskiro aptarimo yra kitos civilinio proceso teisės dalies – ypatingosios teisenos – reforma.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti ypatingosios teisenos reformos prielaidas, aptarti ypatingosios teisenos vietą civilinio proceso teisėje bei įvertinti atliktą reformą.

1. Ypatingoji teisena kaip civilinio proceso teisės sudėtinė dalis

Į klausimą, kokią vietą ypatingoji teisena užima teisės sistemoje: ar ji yra civilinio proceso teisės dalis, ar savarankiška teisės šaka, būtų galima atsakyti nustatčius civilinio proceso teisės reguliavimo ribas bei suformulavus ypatingosios teisenos apibrėžimą. Civilinio proceso teisės teorijoje neprieita prie vienos nuomonės diskutuojant apie civilinio proceso esmę, civilinio proceso teisės sąvoką. Dažniausiai civilinio proceso teisė apibrėžiama kaip sistema teisės normų, reguliuojančių teismo, byloje dalyvaujančių asmenų bei kitų proceso dalyvių veiklą, teismui nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas (plačiąja prasme) bei vykdamas teismo sprendimus [3, p. 10]. Taigi civilinio proceso teisės reguliavimo ribos yra teisminis procesas bei šio proceso metu priimto teismo sprendimo vykdymo procesas. Kita mokslininkų grupė (V. Nekrošius, J. Žeruolis) civilinio proceso teisę apibrėžia gerokai plačiau – tradicinį jos apibrėžimą papildoma nuostata, kad ši teisės šaka reguliuoja ir „kitų – neteisminių – institucijų ar asmenų veiklą įgyvendinant įstatymų jiems patikėtas civilinės materialiosios subjektinės teisės apsaugos bei tinkamo įgyvendinimo funkcijas“ [4, p. 154]. Civilinio proceso teisės reguliavimo sfera jau apima ir notarų veiklą įgyvendinant įstatymo priskirtas civilinių materialinių subjektinių teisių apsaugos ir įgyvendinimo funkcijas; taip pat arbitražo veiklą. Civilinio proceso teisės dalykui netgi būtų galima priskirti ir valstybės registru įstaigų veiklą, nes kai kurios civilinės materialinės subjektinės teisės, pavyzdžiui, nuosavybės teisė, norint jas visiškai įgyvendinti, turi būti registruojamos atitinkamuose registruose. Atkreiptinas dėmesys, kad Vokietijoje nekilnojamojo turto ir su juo susijusių teisių registravimo klausimai priskirti klasikinei ypatingosios teisenos, kuri yra sudėtinė civilinio proceso teisės dalis, reglamentavimo sričiai [5, p. 41]. Šio straipsnio tikslas nėra civilinio proceso teisės sampratos analizė, todėl, aptardami ypatingosios teisenos vietą teisės sistemoje, apsiribosime konstatavimu, kad civilinio proceso teisė gali būti apibrėžiama siaurąja ir plačiąja prasmėmis.

Ypatingosios teisenos apibrėžimas taip pat susijęs su tam tikromis teorinėmis problemomis ir priklauso nuo valstybėje vyraujančios šią teiseną pagrindžiančios koncepcijos. Apie ypatingąją teiseną, kaip ir apie civilinio proceso teisę, būtų galima kalbėti dviem prasmėmis – siaurąja (kaip teisminį procesą) ir plačiąja (kaip teismo ir kitų institucijų veiklą). Šiame straipsnyje bus nagrinėjama ypatingosios teisenos kaip teismo proceso reforma. Lietuvoje ypatingoji teisena tradiciškai yra priskirta civilinio proceso teisei ir apibūdinama kaip civilinio proceso teisės institutas [3, p. 173]. Civilinio proceso teisės teorijoje kaip būdingiausias tarybinio civilinio proceso požymis nurodoma viena procesinė forma, todėl, neatsižvelgiant į tai, kad, be ieškininės teisenos (ginčo teisenos), buvo ir ypatingoji teisena, visos bylos buvo nagrinėjamos pagal bendrąsias ieškininės teisenos taisykles, išskyrus tam tikras įstatymo leidėjo numatytas išimtis [6, p. 173]. Kol nebuvo priimtas naujasis CPK Lietuvoje ypatingosios teisenos reglamentavimas buvo grindžiamas „dalyko teorija“ – ypatingoji teisena buvo apibrėžiama kaip vienašalė teisena, skirta ne ginčo byloms nagrinėti supaprastinta tvarka. Kaip buvo minėta, šios bylos buvo nagrinėjamos pagal bendrąsias civilinio proceso taisykles, t. y. pagal ginčo teisenos normas, tik su tam tikromis išimtimis. Šių išimčių nebuvo daug: nebuvo ieškinio, šalių, trečiųjų asmenų, taikos sutarties institutų; tačiau turėjo būti laikomasi civilinio proceso ieškininės teisenos principų: dispozityvumo, rungimosi, žodiškumo, viešumo, taip pat bendrųjų taisyklių, taikomų įrodinėjimo procesui bei įrodymams. Taigi ypatingoji teisena buvo tarsi ieškininės (ginčo) teisenos ypatumas.

Naujajame CPK ypatingosios teisenos reglamentavimas yra iš esmės naujas, pagrįstas „tikslingumo (pozityviaja) teorija“ – ginčo dėl teisės buvimas ar nebuvimas priskiriant bylas ypatingajai teisei nėra lemiamas. Civilinio proceso kodekso 443 straipsnio 7 dalyje nustatyta, kad byla, jeigu ji priskirtina ypatingosios teisenos veiklos sferai, bus išnagrinėta ypatingosios teisenos tvarka, neatsižvelgiant į tai, ar ją nagrinėjant kyla ginčas dėl teisės. Pačios bylos pobūdis bei valstybės interesas, kad būtų užtikrinta efektyvi civilinės materialinės subjektinės teisės apsauga bei jos įgyvendinimas, lemia bylos priskyrimą ypatingosios teisenos byloms, kitaip teorijoje kartais vadinamoms „teisės apsaugos“ byloms¹. Ypatingo-

¹ Rusijos imperijos įstatymų sąvado XVI tome, specialiai skirtame teismo procesui, kuris buvo pagrindinis atkurtos Lietuvos valstybės civilinio proceso teisės šaltinis, išskirta apsaugos bylų nagrinėjimo tvarka [7, p. 394–

sios teisenos bylas teismas nagrinėja pagal CPK taisykles, su išimtimis ir papildymais, kuriuos nustato CPK V dalis, reglamentuojanti ypatingą teisena, bei kiti įstatymai. Bylų nagrinėjimas ypatingą teisena, priešingai buvusiam reglamentavimui, grindžiamas oficialumo, imperatyvumo, aktyvaus teismo ir kitais principais, leidžia ypatingą teisena apibrėžti jau ne kaip ginčo teisenos ypatumą, bet kaip savarankišką bylų nagrinėjimo tvarką, iš esmės besiskiriančią nuo ginčo teisenos. Tačiau ar minėtų ypatumų pakaktų ypatingą teisena pripažinti savarankiška teisės šaka? Dabartinis ypatingosios teisenos reglamentavimas naujajame CPK sudaro visas teorinės prielaidas ypatingosios teisenos kaip savarankiškos teisės šakos apibūdinimui: pirma – tai savarankiškas teisinio reguliavimo dalykas, kurį sudaro teismo veikla, užtikrinant civilinių materialinių subjektinių teisių įgyvendinimą; antra – savarankiškas – imperatyvus reguliavimo metodas ir šiai teisei būdingi principai: oficialumas, rašytinis procesas, ribotas viešumas bei ribotas betarpiškumas. Tuomet civilinio proceso teisė turėtų būti suprantama siaurąja prasme. Tačiau, mūsų nuomone, tai tik formalus, grynai pozityvistinis teisenų atribojimas. Peržvelgus ypatingą teisena nagrinėtų bylų sąrašą, matyti, kad jis apima skirtingos materialinės teisinės prigimties bylas: globos ir rūpybos, įvaikinimo, daiktinių teisių, antstolių ir notarų veiksmų apskundimo ir t. t., kurios įstatymų leidėjo nuožiūra yra priskirtos šiai teisei, todėl apie savarankišką, vienos teisinės prigimties reguliavimo dalyką būtų sunku kalbėti. Dėl ypatingajai teisei priskirtų bylų įvairovės šios teisenos reguliavimo dalykas gali būti apibrėžtas tik labai abstrakčiai – tai teismo veikla, skirta užtikrinti įstatymo jam pavestų materialinių subjektinių teisių įgyvendinimą arba kitaip – ypatingosios teisenos normų nustatyta tvarka nagrinėti įstatymo priskirtas bylas. Tai yra tik formalus ypatingosios teisenos apibrėžimas (ypatingoji teisena formaliojoje prasme), neleidžiantis ypatingosios teisenos dalyko atriboti nuo kitų valstybės institucijų vykdomų funkcijų (praktiškai visų jų veikla yra skirta tam tikrų įstatymų jiems pavestų klausimų sprendimui, t. y. materialinių subjektinių teisių įgyvendinimo užtikrinimui).

Nepaisant, kad teoriniai bandymai apibrėžti ypatingą teisena materialiojoje prasme yra atmetami kaip nepagrįsti, vis dėlto apie ypatingą teisena kalbama ir materialiojoje prasme. Ypatingoji teisena materialiojoje prasme apibūdinama remiantis pagrindiniu šios teisenos tikslu – užtikrinti privačios materialinės teisės normų įgyvendinimą. Teismas savo veikla įgyvendina vieną iš valstybės valdymo funkcijų, skirtą užtikrinti „teisinę tvarką privačiuose teisiniuose santykiuose“ [5, p. 41].

Taigi apibendrinant reikėtų pažymėti, kad ypatingoji teisena yra civilinio proceso teisės dalis, kurios normos *lex specialis*¹ kitų civilinio proceso teisės normų atžvilgiu reglamentuoja teismo veiklą užtikrinant įstatymo jam pavestų materialinių subjektinių teisių įgyvendinimą.

2. Ypatingosios teisenos reformos tikslai ir prielaidos

Nors teisiniai santykiai tarp privačių teisės subjektų dažniausiai susiformuoja be valstybės įsikišimo, vis dėlto valstybė suinteresuota, kad būtų užtikrintas šių teisinių santykių stabilumas. Vienu atveju valstybė veikia kaip iškilusių konfliktų sprendėja (ginčo teiseioje teismo priimami priverstinai vykdomi sprendimai), kitu atveju valstybė įsikiša anksčiau – dalyvauja sukurti tam tikrus teisinius santykius arba materialinių subjektinių teisių įgyvendinimo procese, kad ateityje būtų išvengta konfliktų arba kad būtų užtikrinti mažiau apsaugotos teisinio santykio šalies interesai (teismo veikla ypatingojoje teiseioje). Taigi esminis bruožas, nulėmęs ypatingosios teisenos susiformavimą, civilinio proceso teisės teorijoje yra įvardijamas kaip „... valstybės interesas, kai ji privalo save identifikuoti su privačiu asmeniu, dalyvaujančiu tam tikruose privataus pobūdžio teisiniuose santykiuose, ir viešas interesas, kad tam tikrų sąlygų egzistavimas prieš priimant vienokį ar kitokį sprendimą būtų patikrintas itin kruopščiai ...“ [8, p. 48]. Tokį ypatingosios teisenos apibrėžimą suponuoja pagrindinis šios teisenos tikslas – sukurti sąlygas tinkamai įgyvendinti materialinę teisę. Neabejotinai

428]; Bulgarijoje – apsauginė teisena.

¹ CPK 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta: „... ypatingosios teisenos bylos nagrinėjamos pagal šio Kodekso taisykles, išskyrus išimtis, kurias nustato kiti Lietuvos Respublikos įstatymai“.

svarbu, kad tai būtų atliekama operatyvaus ir koncentruoto proceso būdu – tai yra bendras tikslas, keliamas visam šiuolaikiniam civiliniam procesui. Kaip efektyviai yra įgyvendinami šie tikslai, priklauso nuo pasirinktų ypatingosios teisenos reglamentavimo būdų ir priemonių visumos. Kadangi ankstesnis ypatingosios teisenos reglamentavimas 1964 m. CPK neužtikrino paminėtų tikslų įgyvendinimo, ypatingosios teisenos reforma buvo būtina. Taigi ypatingosios teisenos reformos tikslą būtų galima įvardyti kaip ypatingosios teisenos reglamentavimo, užtikrinančio šiai teisei keliamų tikslų efektyvų įgyvendinimą, įtvirtinimą.

2.1. Dalyko koncepcija neužtikrina efektyvaus ir koncentruoto proceso ypatingojoje teiseje

1964 m. Civilinio proceso kodekse bylų, nagrinėtinų ieškininės ir ypatingosios teisenos tvarka, atribojimo pagrindinis kriterijus – tai *ginčo dėl teisės buvimas ar nebuvimas*. Civilinio proceso kodekso 271 straipsnio 3 dalyje buvo įtvirtinta nuostata, kad tais atvejais, kai nagrinėjant bylą ypatingosios teisenos tvarka kyla ginčas dėl teisės, nagrinėtinas ieškininės teisenos tvarka, teismas pareiškimą palieka nenagrinėtą ir išaiškina suinteresuotiems asmenims, kad jie turi teisę pareikšti ieškinį bendrais pagrindais. Taigi Lietuvoje neabejotinai galiojo „dalyko teorija“. Tačiau analizuojant ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamas bylas matyti, kad kai kurių bylų pagrindas yra būtent ginčas dėl teisės, pavyzdžiui, skundai dėl notarų ir notarinius veiksmus atliekančių įstaigų pareigūnų veiksmų (Civilinio proceso kodekso 29 skirsnis); turinčių juridinę reikšmę faktų nustatymas (Civilinio proceso kodekso 30 skirsnis); asmens pripažinimas ribotai veiksniumi (Civilinio proceso kodekso 283 straipsnis) ir kt.. Toks ypatingosios teisenos atribojimas nuo ginčo teisenos, CPK autorių nuomone, buvo dirbtinis ir nelabai prasmingas [9]. Be to, reikalavimas, kad kilus ginčui pareiškimas būtų paliekamas nenagrinėtas, lėmė dviejų procesų būtinumą, o tai neabejotinai reiškė vėlesnį galutinio sprendimo priėmimą ir neužtikrino šiuolaikiniam procesui keliamų operatyvumo ir koncentruotumo uždavinių įgyvendinimo. Siekiant atsisakyti šių nuostatų buvo būtina keisti ypatingosios teisenos koncepciją. CPK rengėjai pasirinko germaniškąją ypatingosios teisenos koncepciją, pagal kurią ginčo dėl teisės buvimas ar nebuvimas neturi didesnės reikšmės. Pagrindinis kriterijus, kuriuo remiantis byla priskiriama nagrinėti ypatingąja teise, yra *tikslingumas*. Byla, įstatymo leidėjo priskirta ypatingosios teisenos reglamentavimo sferai, pagal šios teisenos taisykles bus išnagrinėta neatsižvelgiant į tai, ar yra ginčas dėl teisės, ar ne. Ši nuostata yra įtvirtinta CPK 443 straipsnio 7 dalyje.

Be abejo, ginčo dėl teisės buvimo ar nebuvimo kriterijus, kaip vienas iš ypatingosios teisenos bruožų, nėra paneigiamas naujajame CPK, nes didžioji dauguma bylų vis dėlto yra ne ginčo pobūdžio, tačiau lemiamą reikšmę atribojant ieškinine teise nagrinėtinas bylas nuo ypatingosios teisenos bylų turi *tikslingumo kriterijus*. Tik įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į bylos pobūdį, sprendžia, kokius klausimus tikslinga nagrinėti supaprastinta – ypatingosios teisenos tvarka. Faktai, kuriuos nustato ir patvirtina teismas, nagrinėdamas šias bylas, yra ypač svarbūs, nes jie lemia teisinių santykių atsiradimą, pasikeitimą ar pasibaigimą, t. y. yra siekiama sukurti sąlygas tinkamai įgyvendinti materialinę teisę. Pavyzdžiui, ypač aiškiai tai pasireiškia bylose dėl hipotekos ar įkeitimo teisinių santykių. Nekilnojamojo turto hipotekos arba kilnojamojo turto įkeitimo registravimo procedūra, kurioje, be registro įstaigų, notarų, dalyvauja ir teismas, leidžia patikimai apsaugoti kreditorių teises ir interesus, kad be jų žinios nebūtų pakartotinai įkeistas turtas arba kad prievolės įvykdymas nebus užtikrintas jau įkeistu (ir ne kartą) kitam asmeniui turtu. Lietuvoje gerai žinomi atvejai, kai turto įkeitimo procese teismas nedalyvavo: tik nuo 1997 m., kai įsigaliojo Hipotekos ir Kilnojamojo turto įkeitimo įstatymai, teismai sprendžia bylas dėl turto įkeitimo (hipotekos) teisinių santykių. Tuo metu nebuvo patikimos informacijos apie turto įkeitimą, turtas buvo įkeičiamas kelis kartus, todėl bankai žlugdavo dėl išduotų „blogų“ paskolų, valstybėje neveikė kreditavimo sistema ir pan. Ne mažiau svarbus teismo vaidmuo globos ir rūpybos bylose, nes nuo globėjo ar rūpintojo paskyrimo priklauso, kaip bus įgyvendinami neveiksnaus ar ribotai veiksnas asmens teisės ir interesai, jų dalyvavimas civilinėje apyvartoje. Akivaizdu, kad šiose bylose, be privataus intereso, egzistuoja dar ir viešasis interesas, kad sąlygos ir faktai, kuriais

remiantis turės būti priimamas sprendimas, būtų kruopščiai patikrinti nepriklausomos institucijos, turinčios tam visus įgaliojimus.

2.2. Neribotas ginčo teisenos principų veikimas ypatingojoje teisenoje daro viešojo intereso įgyvendinimą praktiškai neįmanomą

Civilinio proceso teisės teorijoje pripažįstama, jog ypatingosios teisenos bylos iš esmės nėra „grynai teisinės“ [6, p. 174; 10, p. 201]. Asmens pripažinimas mirusiu ar nežinia kur esančiu; fizinio asmens pripažinimas neveiksniu ar ribotai veiksniu ir kiti klausimai, kurie sprendžiami teismo ypatingosios teisenos normų nustatyta tvarka, galėtų būti sprendžiami vykdomosios valdžios institucijų. Tačiau atsižvelgiant į sprendžiamų klausimų svarbą bei teismo kaip nepriklausomos institucijos priimamų sprendimų reikšmę tokių klausimų sprendimas įstatymų leidėjo nuožiūra yra perduotas teismų kompetencijai. Teismas, spręsdamas ypatingosios teisenos bylas, veikia jau ne kaip „nepriklausomas ginčų sprendimo arbitras“, bet kaip materialinių teisės normų įgyvendinimo „administratorius“. Ginčo teisenoje teismas turi nustatyti materialią tiesą, o ypatingojoje teisenoje teismui keliamas uždavinys nustatyti objektyvią tiesą, todėl ir taisyklės, pagal kurias nagrinėjamos ypatingosios teisenos bylos, turi būti kitokios negu ginčo teisenoje.

Kaip jau buvo minėta, aptariant ypatingosios teisenos vietą civilinio proceso teisėje, pagal 1964 m. CPK ypatingosios teisenos bylos, išskyrus tam tikras neesmines išimtis, buvo nagrinėjamos pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles. Tai reiškė, kad be apribojimų veikė dispozityvumo, rungimosi, viešumo, betarpiškumo principai, o tai vertė „teisėją „kapituliuoti“ šalių atžvilgiu“ [10, p. 204], o įgyvendinti viešąjį interesą darėsi, galima sakyti, neįmanoma. Tik išimtiniais atvejais teisėjas buvo įpareigojamas surinkti tam tikrus įrodymus byloje, jeigu tokių nepateikia proceso dalyviai (1964 m. CPK 285 str. – teisėjo pareiga išreikalauti dokumentus, apibūdinančius fizinio asmens, kurio veiksnumo apribojimo klausimas sprendžiamas byloje, sveikatos būklę; 306⁴ straipsnis – teisėjo veiksmai įvaikinimo byloje). Dėl nurodytų priežasčių naujajame CPK reikėjo įtvirtinti naujų principų¹, įpareigojančių teismą veikti kaip proceso šeiminką, neatsižvelgiant į proceso dalyvių valią ir veiksmus, sistemą.

Naujasis CPK ypatingojoje teisenoje įtvirtina *oficialumo principą*. Šio principo veikimas pasireiškia tuo, kad procesas ypatingojoje teisenoje gali būti pradedamas ne tik suinteresuotam asmeniui padavus pareiškimą, bet ir teismo iniciatyva. Civilinio proceso kodekso 443 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad bylų nagrinėjimas pradedamas gavus pareiškėjo pareiškimą, o 505 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teismo pareiga, priėmus sprendimą pripažinti pilnametį asmenį neveiksniu arba ribotai veiksniu, savo iniciatyva pradėti nagrinėti bylą dėl globos ar rūpybos šiam asmeniui nustatymo, globėjo ar rūpintojo paskyrimo ir pan.

CPK 443 straipsnio 8 dalyje įtvirtintas *inkvizicinis principas* – teismo pareiga imtis visų būtinų priemonių, kad būtų visapusiškai išaiškintos bylos aplinkybės (tokia pareiga senajame CPK buvo tik išimtis). Kituose straipsniuose numatytos specialios teismo pareigos išreikalauti konkrečius įrodymus ar atlikti kitokius veiksmus, pavyzdžiui, 483 straipsnyje numatyta teismo, nagrinėjančio įvaikinimo bylą, pareiga išreikalauti atitinkamus duomenis apie įvaikinamojo vaiko kilmę; 491 straipsnio 1 dalyje numatyta teismo pareiga imtis visų būtinų priemonių, kad būtų apsaugotos asmenų, kuriems būtina globa ar rūpyba, teisės ir interesai ir pan. Nagrinėdamas bylą ypatingosios teisenos tvarka, teismas privalo patikrinti visas aplinkybes, galinčias turėti įtakos sprendimui. Teismas, neapsiribodamas byloje pateikta medžiaga ir neatsižvelgdamas į ginčą dėl teisės, išsiaiškina visas, jo nuomone, esmines bylos aplinkybes, t. y. teismas įpareigojamas nustatyti objektyvią tiesą.

2.3. Ypatingosios teisenos bylų sąrašo papildymas

¹ Šių ir kitų ypatingosios teisenos principų analizę žiūrėti *Žemkauskienė I.* Ypatingoji teisena naujajame Civilinio proceso kodekse // Jurisprudencija: LTU mokslo darbai. 2002. 28 (20).

Vienas iš ypatingosios teisenos bruožų – glaudus jos santykis su materialine teise, nes materialinės teisės normos nustato ypatingosios teisenos normų taikymo sąlygas. Pavyzdžiui, Civilinio kodekso 2.9 straipsnis nustato sąlygas, kurioms esant teismas gali pripažinti nepilnamečių veiksniu, arba Civilinio kodekso 2.10 straipsnis nustato sąlygas, kada teismas gali fizinį asmenį pripažinti neveiksniu [10], ir t. t. Antra vertus, kai kurių civilinių teisinių santykių atsiradimas yra susietas su tam tikrų veiksmų ypatingosios teisenos tvarka atlikimu, pavyzdžiui, pagal Civilinio kodekso 4.187 straipsnį hipoteka įsigalioja nuo jos įregistravimo hipotekos registre momento, o Civilinio kodekso 4.185 straipsnio 3 dalis nustato, kad hipoteka registruojama hipotekos registre hipotekos teisėjo sprendimu. Dėl tokio glaudaus ypatingosios teisenos ir materialinės teisės santykio bei dėl to, kad ypatingą teisena nagrinėjami skirtingos materialinės teisinės prigimties klausimai, bylos priskiriamos šiai teisei vadovaujantis „sąrašo“ principu. Tai reiškia, kad tik bylos, kurias įstatymų leidėjas įsakmiai įvardija, yra nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka.

„Sąrašo“ principas galiojo ir 1964 m. CPK. Jo 270 straipsnis numatė baigtinį sąrašą bylų, nagrinėtinų ypatingosios teisenos tvarka. Kadangi šis sąrašas nuo 1994 m. nebuvo peržiūrėtas, 1997 m. priėmus Hipotekos ir Kilnojamojo turto įkeitimo įstatymus susiklostė kolizinė situacija: įstatymai nenumatė, kokiai teisei priskirtinos turto įkeitimo bylos, tad jas pagal CPK raidę galima buvo pripažinti ginčo teisenos ypatumu, nors iš esmės – tai grynai ypatingosios teisenos bylos su aiškiai įtvirtintais inkvizicinio proceso principais.

„Sąrašą“ peržiūrėti buvo būtina nuo 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus Civiliniam kodeksui, kuriame numatyta nemažai klausimų, spręstinių supaprastinto proceso tvarka, t. y. bylos dėl nepilnamečio pripažinimo veiksniu; bylos dėl globos ir rūpybos; bylos dėl daiktinių teisių, išskyrus bylas, nagrinėjamas pagal ginčo teisenos taisykles; hipotekos (kilnojamojo turto įkeitimo) teisinių santykių bylos; bylos dėl teismo leidimų išdavimo bei bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių, išskyrus bylas, nagrinėtinas ginčo teisenos tvarka (dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu ar vieno sutuoktinio prašymu).

„Sąrašo“ principas – tai įstatymo leidėjo sąmoningai pasirinkta juridinės technikos priemonė efektyviai administruoti materialinės teisės normų įgyvendinimą. Tam, kad priėmus naujas materialinės teisės normas, kurioms įgyvendinti būtinas procesas ypatingosios teisenos tvarka, kiekvienu atveju nereikėtų pildyti ypatingosios teisenos bylų sąrašo, šis sąrašas neturėtų būti baigtinis (1964 m. CPK tai buvo baigtinis sąrašas). Naujajame kodekse ši nuostata įgyvendinta.

3. Reformos įvertinimas

Kol dar nėra naujojo CPK ypatingosios teisenos normų taikymo teismuose praktikos, sunku praktiniu požiūriu įvertinti reformos reikšmę. Tačiau atlikus ypatingosios teisenos normų analizę galima teigti, kad koncepcijos požiūriu atlikta išties esminė reforma:

- 1) atsisakyta ginčo dėl teisės nebuvimo kaip esminio ypatingosios teisenos bylų atskyrimo nuo ginčo teisenos kriterijaus;
- 2) įtvirtinti imperatyvumo, inkvizicinis principai bei apribotas kai kurių ginčo teisenos principų veikimas suteiks galimybes teisėjui nevaržomam proceso dalyvių valios nustatyti objektyvią tiesą byloje;
- 3) sudarytos teisinės prielaidos operatyviam ir koncentruotam procesui;
- 4) papildytas bei nustatytas nebaigtinis ypatingosios teisenos bylų sąrašas sudarys sąlygas efektyviai įgyvendinti materialinės teisės normas.

Taigi galima teigti, kad naujas ypatingosios teisenos reglamentavimas sudaro visas teines prielaidas įgyvendinti šiandieną ypatingajai teisei keliamus tikslus, o ar praktikoje pasiteisins atlikta reforma, parodys laikas.

Išvados

1. Ypatingoji teiseną yra civilinio proceso teisės dalis, kurios normos *lex specialis* kitų civilinio proceso teisės normų atžvilgiu reglamentuoja teismo veiklą užtikrinant įstatymo jam pavestų materialinių subjektinių teisių įgyvendinimą.

2. Šiuolaikinei ypatingajai teisei keliami du pagrindiniai tikslai:

- sukurti sąlygas tinkamai įgyvendinti materialinę teisę;
- operatyvus ir koncentruotas procesas.

3. Ypatingosios teisenos reformos tikslą būtų galima įvardyti kaip ypatingosios teisenos reglamentavimo, užtikrinančio šiai teisei keliamų tikslų efektyvų įgyvendinimą, įtvirtinimą.

4. Ypatingosios teisenos reformos prielaidos:

- „dalyko koncepcija“ neužtikrino efektyvaus ir koncentruoto proceso ypatingojoje teisei;
- neribotas ginčo teisenos principų veikimas ypatingojoje teisei darė viešojo intereso įgyvendinimą praktiškai neįmanomą;
- pasikeitus materialinių teisių santykių reglamentavimui tapo būtina pakeisti ypatingosios teisenos bylų sąrašą.

5. Atlikta ypatingosios teisenos reforma sudaro visas būtinas teises prielaidas įgyvendinti šiuo metu ypatingajai teisei keliamus tikslus.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas. – Vilnius, 1994.
2. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas.– Vilnius, 2002.
3. **Mikelėnas V.** Civilinis procesas. – Vilnius, 1994.
4. **Nekrošius V.** Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. 2002. 43.
5. **Brehm W.** Freiwillige Gerichtsbarkeit. – Weimar, 1993.
6. **Жеруолис Ю.** Сущность советского гражданского процесса.– Вильнюс, 1996.
7. **Civilinio proceso** įstatymas. – Kaunas, 1931.
8. **Nekrošius V.** Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškiniu teisei ir reforma (lyginamoji analizė) // Teisė.1999. 33 (3).
9. **Aiškinamasis raštas** dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV–VII dalių projekto.
10. **Nekrošius V.** Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius, 2002.
11. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas. – Vilnius, 2000.

The causes of the reform of non-contentious proceedings

*Lecturer I. Žemkauskienė
Law University of Lithuania*

SUMMARY

The present article is analysed the causes the reform of non-contentious proceedings in Lithuania.

It is stated that the reform of non-contentious proceedings under the new Code of Civil Proceedings results in:

- the criterion of expediency and the presence of public interest is given priority in ascribing cases falling under non-contentious proceedings to court.*
- consolidation of an inquisitorial procedure model in non-contentious proceedings with relevant principles of formality, imperativeness (obligation), limited oral procedure and publicity.*

The article concludes that the regulation of non-contentious proceedings in the new Code of Civil Procedure should result in an effective and concentrated process and establish conditions for the optimum realization of goals set out for non-contentious proceedings.

